

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

УДК 330.101.-047.48

А. Ф. Золотов,

*кандидат економічних наук**ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”*

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Характерною рисою сучасної економічної науки є її вульгаризація, що виражається в поширенні і в інтернеті, і в друкованих виданнях багатьох вульгарних трактувань таких понять як товар, ціна, вартість, прибуток та інших. Наприклад, замість визначення товару як продукту праці, призначеного для відплатного обміну, дається визначення товару, як будь-якої речі, яка обмінюється. Замість визначення ціни, як грошової форми вартості, дається визначення ціни, як кількості грошей, за яку продавець готовий продати, а покупець згоден заплатити за товар. Замість визначення вартості, як втіленої в товарі праці, дається визначення вартості як цінності товару і інше. Вживається таке поняття як економічний прибуток. Прибуток – це економічна категорія, тому таке трактування прибутку має тавтологічний зміст на зразок прибутковий прибуток, або грошові гроші. Некономічного прибутку не може бути.

Крім того в сучасній економічній теорії має місце неглибокий аналіз, некритичне застосування навіть найважливіших категорій, та застарілих теоретичних положень, інколи відсутність логіки в міркуваннях, і навіть погане знання української мови, коли замість слова поверхневі знання, пишуть „поверхові знання”.

Вимога до авторів навчальних посібників надавати три рецензії за підписами докторів наук – це формалізм, який не здатен підвищити рівень економічної науки.

Метою даної статті є дати критичний аналіз деяких теоретичних положень, які містяться в сучасній економічній літературі, та звернути увагу на деякі проблеми, не до кінця вирішені сучасною економічною наукою.

Наука – це галузь народного господарства, яка займається виробництвом наукових (теоретичних) знань. Продуктом науки є теорія, тобто сукупність наукових або теоретичних знань. Наука і теорія дуже близькі, взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Ці поняття не існують одне без одного. Теорія, як сукупність наукових знань, не може існувати (виникнути) без науки. Наука теж не може існувати без теорії, бо якщо це діюча наука, то вона обов'язково повинна виробляти наукові знання (теорію). Якщо ж вона не виробляє наукових знань, тобто не виробляє теорію, вона не може називатись наукою. При цьому треба мати на увазі, що знання бувають наукові, вироблені наукою, а бувають емпіричні, які з'являються на

основі життєвого досвіду людей, без будь-якої науки. Такі знання виникають і засвоюються людьми за допомогою органів чуттів: слуху, зору, нюху, дотику, смаку. Наукові знання – це глибинні знання про внутрішні властивості та зв'язки явищ, тоді як емпіричні знання – це поверхневі знання.

Сукупність емпіричних знань про якесь явище, навіть послідовно і логічно вибудованих не є теорією, хоч інколи саме таку сукупність знань деякі люди називають теорією. Наприклад, інструкція до якоїсь машини може точно описувати будову машини, додати правильні рекомендації, як розбирати та складати, та як ремонтувати машину, не може називатись теорією, або науковим вченням. Наукове вчення, або теорія – це сукупність наукових знань, основу яких складають один, або декілька законів, відкритих наукою.

Будь-яка галузь народного господарства має таку структуру: матеріально-технічну базу, кадри і технологію.

Наука, як галузь народного господарства, має таку структуру: матеріально-технічну базу (приміщення, прилади та інше обладнання), кадри (вчені), методологію, тобто сукупність методів, за допомогою яких вчені виробляють знання. Саме вчені, використовуючи приміщення, прилади та інші елементи матеріально-технічної бази науки, спираючись на вже існуючі наукові та емпіричні знання, застосовуючи певні методи виробляють нові знання, нові теорії.

Загальне поняття „наука” включає в себе всю сукупність конкретних наук таких як математика, фізика, хімія, біологія, географія, історія, педагогіка, психологія, лінгвістика та багато інших наук. Кожна наука має свій об'єкт дослідження і свій предмет дослідження і виробляє певні наукові знання, виробляє і застосовує певні поняття (категорії), створює відповідні теорії. У взаємозв'язку науки і теорії провідну роль відіграє наука. Саме наука (вчені) застосовуючи певні методи досліджує ті чи інші явища і створює теорію. Теорія – це вже вироблені знання. Тому коли раніше в підручниках політичної економії була перша тема „Предмет та метод політичної економії” нас це абсолютно не дивувало, бо це була правильна назва теми. Коли ж ми в сучасних підручниках з економічної теорії читаємо таку назву теми: „Предмет та методи економічної теорії”, то це дивує. Хіба можуть знання щось досліджувати, застосовувати якісь методи? Звичайно ні. Це роблять вчені, тобто

наука, а не теорія. Тому можна говорити (писати) про предмет та методи науки, а не теорії. Теорію не можна ототожнювати ні з наукою взагалі, ні з окремим видом науки. Тому дивно, коли деякі економісти пишуть: „Но общей основой всех этих наук является экономическая теория, или как ее называли раньше, политическая экономия”. [1, с. 5]. Чому раніше, що зараз не існує політекономія? Далі той же автор там же пише: „Необходимость... привела к возникновению специальной науки – экономической теории” [1, с. 6].

Автор плуває назви навчальних дисциплін з назвами наук. Існують підручники з такими назвами: „Економіка”, „Основи економічної теорії”, „Економічна теорія”. Це підручники з певних навчальних дисциплін, а не назви наук.

Автор наведених цитат пов'язує економічну теорію саме з політичною економією. Подібної точки зору дотримується і академік А. А. Чухно, який пише: „...економічна теорія входить до системи економічних наук. Вона є фундаментальною наукою, теоретичною основою всіх економічних наук” [2, с. 20]. З цієї цитати видно, що академік А. А. Чухно, говорячи про економічну теорію, має на увазі саме політичну економію.

На наш погляд, економічні науки так само, як і фізичні науки можна розрізнити як фундаментальні та прикладні, але аж ніяк не як теоретичні та нетеоретичні. Фундаментальні економічні науки, до яких належить і політична економія, досліджують найбільш загальні економічні явища, дію загальних та всезагальних економічних законів та закономірностей, незалежно від сфери економіки, галузі виробництва і навіть від способу виробництва. Вони розглядають особливості дії всезагальних економічних законів у кожній суспільно-економічній формації. Прикладні ж економічні науки досліджують дію тих економічних законів, які діють лише в тій чи іншій сфері економіки або галузі виробництва, а також особливості дії загальних економічних законів у кожній сфері економіки або галузі виробництва. Наприклад, дію всезагального закону підвищення продуктивності праці в кожній галузі виробництва. Адже закон підвищення продуктивності праці зовсім по різному діє, наприклад, в металургії і в сільському господарстві.

Кожна з цих галузей має різні виробничі умови і різні фактори підвищення продуктивності праці. Тому дію цього закону в кожній галузі виробництва повинна досліджувати окрема економічна наука, галузева економіка. Галузеві економіки, на відміну від політичної економії, є прикладними економічними науками.

Найбільш фундаментальною економічною наукою можна уважити політичну економію. Але не можна розглядати політичну економію як єдину теоретичну науку і навіть як саму економічну теорію.

Виходить, що політична економія виробляє наукові знання, тобто економічну теорію, тоді як інші економічні науки, в тому числі і фінансова наука, не виробляють наукових знань, не виробляють економічної теорії. Колись фінансові відносини і фінансові проблеми вивчала тільки політична економія, яка була теоретичною наукою. Зараз фінансові відносини і фінансові проблеми вивчає окрема, самостійна економічна наука, фінансова, яка відокремилась від політичної економії. Виходить, що вона вже не є теоретичною наукою, оскільки на роль теоретичної науки претендує тільки політекономія. Дивна логіка.

В усіх підручниках з політичної економії вказується, що політекономія виконує світоглядну функцію, тобто формує світогляд тих, хто вивчає цю науку. Але світогляд формує і філософія, причому світоглядний потенціал філософії набагато більший, ніж у політекономії, бо політекономія формує лише економічні погляди на світ, тобто економічний світогляд, тоді як філософія формує найбільш загальний погляд на світ, перш за все, на співвідношення матерії і свідомості, відповідає на питання, чи пізнаваний світ, тобто, чи можна його пізнати.

Хоч політекономія має і менший світоглядний потенціал, вона всерівно виконує світоглядну функцію, формує економічний світогляд.

Виходячи з того, що „теория – обобщенный в сознании опыт людей, совокупность знаний об объективном мире...” [3, с. 409], правильно буде сказати, що не тільки філософія і політекономія, а будь-яка теорія, яку виробляє наука, формує світогляд людей. Навіть такі прикладні науки, як галузеві економіки, формують економічний світогляд людей, хоч, звичайно, політична економія має набагато більший світоглядний потенціал ніж галузеві економіки та інші економічні науки, тому вона формує більш широкий економічний світогляд.

Треба зазначити, що світогляд (сукупність поглядів на світ) формують не тільки науки, а й засоби масової інформації, батьки, родичі, друзі, сусіди, знайомі, саме життя. Ці погляди на світ не завжди бувають правильні. Правильний, науковий світогляд формують тільки науки. Кожна наука, формує світогляд людини, яка вивчає цю науку, її погляди саме на цю сферу або галузь.

Отже, будь-які наукові знання є частиною загального поняття теорії, мають світоглядний характер і формують світогляд людей. Тому не можна серед всіх економічних наук уважати теоретичною наукою тільки політекономію. Будь-яка економічна наука, оскільки вона виробляє наукові знання (теорію) є в певній мірі наукою теоретичною, а оскільки різні економічні науки мають різний світоглядний потенціал, охоплюють більш широку, або більш вузьку сферу економічного дослідження, їх можна розрізнити лише як фундаментальні та прикладні, а не як теоретичні

та нетеоретичні. Тим більше не можна розглядати економічну теорію як окрему, спеціальну науку. Не можна взагалі ототожнювати науку і теорію.

Свого часу серед економістів актуальним було питання – чи є збирання фактів частиною науки, чи це лише передумова для виникнення науки. Тут треба мати на увазі, що факти бувають різні. Є такі факти (явища), які були відомі, встановлені випадково ще до виникнення науки, яка потім їх досліджувала. Оскільки люди не могли пояснити природу цих фактів (явищ), це спонукало людей (суспільство) до створення такої науки, яка б дослідила ці явища, або до нового напрямку досліджень з боку вже існуючої науки. Такі факти (явища) були лише передумовою виникнення науки. Процес пізнання безперервний. Те, що було невідоме, стає відомим. Те, що було незрозумілим завдяки науковим дослідженням стає зрозумілим. Така діалектика пізнання. Явища розрізняють як вже пізнанні і як ще непізнанні. І сьогодні існують такі непізнанні явища як НЛЮ, або явища, які відбуваються у так званому Бермудському трикутнику. Сучасна наука досі не може пояснити ці явища. Але подальші наукові дослідження будуть встановлювати все нові і нові факти, які в решті-решт дадуть змогу пояснити сутність і причини цих явищ, їхній вплив на навколишній світ і їхню роль у світі. Ці факти, які встановлені наукою є частиною наукового процесу, частиною самої науки. Наприклад, той факт, що листя на деревах зелене був відомий людям ще первісного суспільства, коли ще не існувала жодної науки. Це був лише можливий об'єкт для майбутнього дослідження. А ось факт утворення в листі такої речовини, як хлорофіл, який спричиняє зелений колір листя, був встановлений біологічною наукою. Цей факт є елементом наукового процесу, елементом самої науки.

Така класифікація фактів дає можливість уточнити відповідь на питання про співвідношення теорії і практики. Якщо теорія – це сукупність наукових знань, вироблених людством, то практика в широкому розумінні слова – є життєдіяльністю людства. Будь-яка діяльність людей, в тому числі і наукова, є елементом практики. Отже, процес створення теорії є складовою частиною практики.

Низка проблем, не до кінця вирішених сучасною економічною наукою, пов'язана з наступними питаннями:

1. Що означає поняття „економіка“?
2. Хто вперше вжив поняття „економіка“ – Ксенофонт чи Аристотель?
3. Чи тотожні поняття „економіка“ та „економія“?
4. Що означають поняття „економія“ та „хремастика“: види багатства, види діяльності чи галузі знань (науки)?

Про сутність першої з цих проблем свідчать наступні положення: „За военные заслуги спартанцы подарили ему (ред. – Ксенофону) имение, где он и

занимался организацией своего рабовладельческого хозяйства. Последнее обстоятельство, по всей вероятности, послужило ему основанием составить руководство по управлению домашним хозяйством рабовладельца под названием „Экономикос“, что на русском языке соответствует понятиям „домострой“, „домостроительство“. Однако следует иметь в виду, что под домашним хозяйством понималось и то хозяйство, которое было вне дома, даже в другом городе, то есть все хозяйство рабовладельца” [4, с. 24].

Страницей ранее в этой же работе авторы пишут: „Домашнее хозяйство рабовладельцев, учение об его организации называлось „экономия“” [4, с. 23].

З цих цитат не можна зробити висновок про те, що ж означає ксенофонтове „Економікос” – економіку, чи економію, чи це одне і те ж. Далі М. К. Каратаєв та І. Г. Степанов пишуть: „Определив предмет экономики, Аристотель перешел далее к характеристике практической части науки наживать состояние, повторив круг тех вопросов, которым занимался „Экономикос” Ксенофонта” [4, с. 35].

Зі змістом цієї цитати можна зробити висновок, що „економія” і „Економікос” поняття тотожні, бо розглядають одне і те ж коло питань. Так це, чи ні можна з'ясувати при аналізі наступних проблем. Друга проблема полягає в тому хто перший вжив поняття „економіка” – Ксенофонт, чи Аристотель?

Ось що з цього приводу пише І. В. Ліпсіц: „Само название этой науки (ред. – экономики) было дано великим ученым Древней Греции Аристотелем путем соединения двух слов „эйкос” – „хозяйство” и „номос” – закон, так что „экономика” в буквальном переводе с древнегреческого означает „законы хозяйства”” [5, с. 13].

Близька до цієї точка зору міститься в „Экономической Энциклопедии. Политическая экономия”. В ній дається таке визначення економіки: „Экономика (от греч. οἰκονομική, букв. – искусство управление домашним хозяйством)” [6, с. 438].

Якщо поняття „економіка” походить від давньогрецьких слів „эйкос” та „номос” і означає закони господарства або мистецтво управління домашнім господарством, а Ксенофонт назвав це поняттям „Економікос”, то це означає, що давньогрецькою мовою економіка називалась „економікос”.

М. К. Каратаєв та І. Г. Степанов пишуть: „„Экономикос” Ксенофонта составленный им, по всей вероятности, между 401 – 399 гг. до н.э...” [4, с. 25]. Перші наукові праці Аристотеля були опубліковані не раніше 360 року до н.е., тобто майже на 30 років пізніше ніж „Економікос” Ксенофонта, тому неправильно уважати, що поняття „економіка” вперше вжив Аристотель. Вперше це поняття вжив Ксенофонт. Поняття „Економікос”, під яким Ксенофонт і стародавні греки розуміли закон господарства або мистецтво господарювання – це і є те, що сучасна економічна

наука називає економікою. Але сучасне поняття „економіка” має набагато ширший зміст ніж той, який мали на увазі Ксенофонт і стародавні греки. Сучасне поняття „економіка” вживається в таких значеннях:

- 1) народне господарство;
- 2) система виробничих відносин;
- 3) стан та результати господарювання.

Економіка – це об’єкт, який досліджує економічна наука, тому не можна називати економіку наукою, інакше не уникнути тавтології (економіка – це наука про економіку). За цією логікою виходить, що математика – це наука про математику, хімія – наука про хімію, а тавтологія – є тавтологією.

Вирішивши другу проблему – хто перший вжив поняття економіка і з’ясувавши, що означає поняття „економіка”, ми можемо впевнено відповісти на третє питання – чи тотожні поняття „економіка” та „економія” – ні. Економія за Аристотелем означає мистецтво наживати майно або багатство у натуральній формі як сукупність споживних вартостей. Отже виходить що поняття „економія” має набагато вужче значення ніж поняття „економіка”. Економія – це лише окремий аспект економіки, пов’язаний з вмінням господарювати, тоді як економіка – це вся система виробничих відносин, яка включає в себе і відносини власності, і фінансові відносини, і товарно-грошові відносини, і ринкові відносини тощо. Таким чином, думка М. К. Каратаєва та І. П. Степанова про те, що домашнє господарство рабовласника, вчення про його організацію називалась економія – є помилковою. Домашнє господарство рабовласника і вчення про нього називалось економікою а не економією.

Разом з поняття „економія” Аристотель ввів поняття „хрематистика”. Що це різні за змістом поняття зрозуміло, тут не якої проблеми для науки не має, а от що виражають ці поняття – різні види багатства, чи різні види діяльності (мистецтва), чи різні галузі науки – це є проблема для економічної науки. Про це свідчать і слова самого Аристотеля, і висловлювання сучасних економістів. В своїй праці „Політика” Аристотель пише: „...вопрос о том, представляет ли искусство наживать состояние часть науки о домохозяйстве, или оно является особой, отличной от нее отраслью знаний, возбуждает разнообразные толкования...” [4, с. 35]. Як бачимо, Аристотель розглядає економію як галузь знань. Далі він пише: „На правильном пути исследования стоят те, кто определяет богатство и искусство наживать состояние как ... вещи различные: искусство наживать состояние относится к области домохозяйства, богатство принадлежит к кругу торговой деятельности, дающей возможность составлять состояние не как попало, но исключительно путем обмена на деньги” [4, с. 35].

З цих цитат видно, що Аристотель і економію, і хрематистику розглядав як різні види багатства та

як різні види діяльності, спрямованої на надбання різних видів багатства. Можливо саме Аристотель започаткував у науці такий методичний підхід одним і тим же словом називати різні за змістом явища. Так, поняття „економія” у нього означає і вид багатства, як сукупність споживних вартостей, і вид діяльності, спрямованої на надбання майна та інших споживних вартостей, тобто багатства у натуральній формі, і галузь знань, науки про це багатство та про вид діяльності, спрямованої на надбання цього багатства або як мистецтво наживати майно. І „хрематистика” у нього теж має три значення: вид багатства, а саме грошове багатство, вид діяльності, спрямованої на надбання грошового багатства, галузь знань (науки) про грошове багатство та шляхи його створення. Але вживання таких понять спричиняє тавтологію, наприклад, економія – це наука про економію, а економіка – наука про економіку.

Щоб уникнути тавтології при вживанні багатозначних понять ті, хто їх вживає, змушені вказувати, про які явища йде мова, або який аспект вжитого поняття вони мають на увазі, інакше може виникнути плутанина. Що стосується визначення: „економіка – це наука про...”, доцільніше, логічніше писати: „Економічна наука – це наука про економіку”. Якщо у визначення включати всі три значення економіки, то визначення виявиться дуже громіздким.

Треба мати на увазі, що зміст понять може з часом змінюватись. Так, наприклад, поняття „економіка” набуло три значення, значно змінило свій зміст. Поняття „економія” набуло зовсім іншого змісту ніж той, який в це поняття вкладав Аристотель. Сьогодні поняття „економія” означає результат або процес скорочення витрат. Зекономити, значить, досягти того ж результату при менших витратах, наприклад, придбати товар за меншу ціну ніж раніше або виробити такий самий продукт, витративши на це менше сировини або менше коштів, тобто скоротивши витрати. Економія може бути пов’язана з економним витраченням грошей. Це інший аспект економії, пов’язаний з мистецтвом збереження, а не збільшення грошового багатства.

Крім розглянутих існують і інші проблеми економічної науки, зокрема, відсутність чіткого розуміння сутності виробничих відносин, їх розмежування з сімейними, етичними, політичними, юридичними та іншими суспільними відносинами.

Сучасна економічна наука визнає, що суспільне виробництво складається з матеріального та духовного виробництва. Будь-яка праця, яка створює матеріальний або духовний продукт – це процес виробництва. За допомогою людської праці створюються статути певних закладів та організацій, програми політичних партій, юридичні закони, наукові теорії (в тому числі й економічні), літературні та музичні твори тощо.

Те, що ці продукти є продуктами людської праці, а, отже, і продуктами виробництва не викликає ніякого сумніву. Не викликає сумніву і те, що всі ці продукти не є продуктами матеріального виробництва. Тоді виходить, що це духовні блага, продукти духовного виробництва і, значить, з приводу виробництва цих продуктів виникають виробничі відносини. Виникає питання, чим же відрізняються виробничі відносини від політичних, юридичних та інших суспільних відносин, адже програми політичних партій регулюють політичні відносини, а юридичні закони регулюють юридичні відносини. Якщо ці продукти не є духовними благами, не є продуктами духовного виробництва і з приводу їх виробництва не виникають виробничі відносини, тоді виходить, що крім матеріального та духовного виробництва існує третій вид виробництва, який не є складовою ні матеріального, ні духовного виробництва. Чи можна уважати витрати праці на створення Державного гімну України та на створення Конституції України витратами виробництва? Чи є виробничими відносини з приводу цих витрат? Що таке взагалі виробничі відносини? Чіткої відповіді на ці питання сучасна економічна наука не дає.

І. П. Ніколаєва вважає, що „Под производственными отношениями понимаются отношения, которые возникают между людьми в процессе производства, распределения, обмена и потребления материальных благ. Современная экономическая теория считает правомерным и постановку вопроса о том, что производственные отношения существуют не только в сфере материального производства, но и в производственной сфере” [1, с. 7 – 8].

З приводу цієї цитати виникають такі міркування: або І. П. Ніколаєва вважає, що сьогodнішня економічна теорія помиляється, що виробничі відносини існують у невиробничій сфері, тоді її визначення виробничих відносин можна уважати правильним, або вона визнає точку зору сьогodнішньої економічної науки (а не теорії) правильною, тоді її міркування і визначення виробничих відносин не можна назвати логічними, бо незрозуміло, як можуть виробничі відносини, тобто відносини з приводу виробництва матеріальних благ виникнути у сфері, яка не виробляє матеріальних благ.

Ці та інші проблеми економічної науки ускладнюють процес взаєморозуміння і співробітництва економістів а також ускладнюють викладання економічної теорії. Тому можна погодитись з К. В. Павловим, що потрібна узагальнююча, синтезована економічна теорія і щоб вона була якомога швидше створена, необхідно розробити метатеорію економічної науки, призначену для вивчення основ економічної теорії. [Див. 7, с.60].

Література

1. **Николаева И. П.** Экономическая теория : учебник / И. П. Николаева. – М. : КНОРУС, 2006. – 224 с.
2. **Основи економічної теорії** : підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Клишко та ін. ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
3. **Философский словарь** / под ред. М. М. Розенталя. – Изд. 3-е. – М. : Политиздат, 1972. – 496 с.
4. **Каратаев Н. К.** История экономических учений Западной Европы и России (до возникновения марксизма). – / Н. К. Каратаев, И. Г. Степанов. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1959. – 440 с.
5. **Липсиц И. В.** Экономика : учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению подг. „Экономика” / И. В. Липсиц. – 3-е изд., стер. – М. : Омега; Л., 2007. – 656 с.
6. **Экономическая энциклопедия.** Политическая экономика : в 4 т. / гл. ред. А. М. Румянцев. – Сов. энцикл., 1980. – Т. 4. Социология – Я. – 672 с.
7. **Павлов В. К.** Патологические процессы в экономике / В. К. Павлов // Экон. вісн. Донбасу. – 2007. – № 1. – С. 50 – 60.

Золотов А. Ф. Про деякі проблеми сучасної економічної науки

У статті здійснюється критичний аналіз визначень таких економічних понять, як економіка, економія та виробничі відносини, а також здійснюється критика поглядів деяких сучасних економістів на співвідношення науки і теорії, теорії і політичної економії.

Ключові слова: наука, теорія, економіка, економія, виробничі відносини.

Золотов А. Ф. О некоторых проблемах современной экономической науки.

В статье осуществляется критический анализ определений таких экономических понятий как экономика, экономия, производственные отношения, а также осуществляется критика взглядов некоторых современных экономистов на соотношение науки и теории, теории и политической экономии.

Ключевые слова: наука, теория, экономика, экономия, производственные отношения.

Zolotov A. F. About Some Problems of the Modern Economic Science

It is given a critical analysis of definitions of such economic categories as economics, economy, relations of production and criticism of the views of some modern economists on the interrelation between science and theory, theory and political economy.

Key words: science, theory, economics, economy, relations of production.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014

Прийнято до друку 25.06.2014